

7. Russell J. Baidu teams up with PayPal to Take its Chinese mobile wallet global // <https://techcrunch.com/2017/07/27/baidu-teams-up-with-paypal/0/>
8. PayPal system stops servicing clients in China // <https://tass.com/russia/772897/>
9. Top countries by R&D spending worldwide 2019 // <https://www.statista.com/statistics/732247/worldwide-research-and-development-gross-expenditure-top-countries/>.
10. Марков М.А. Интернационализация НИОКР и роль ТНК на современном этапе развития мировой экономики // <https://cyberleninka.ru/article/n/internatsionalizatsiya-niokr-i-rol-tnk-na-sovremennom-etape-razvitiya-mirovoy-ekonomiki>.

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ҰҚШҰ: ҰЖЫМДЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ

Байманасова Д.Б., магистрант

(Ғылыми жетекшісі: PhD, доцент **Стамбулов С.Б.**)

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан

Қазіргі таңда Ұлттық қауіпсіздік көптеген елдерде күн тәртібінде тұр және Орталық Азия өңірі түрлі шиеленістер мен қауіп-қатерлерге тап болғандықтан, Қазақстан да осы қатарға жатады. Қазақстан әлемдегі ең ірі елдердің бірі болып табылады және оның геосаяси жағдайы әлемде де, Орталық Азияда да маңызды рөл атқарады. Қазақстан-теңізге шыға алмайтын, мұнай мен газ қоры арқасында Орталық Азиядағы ең ірі және қуатты экономикасы бар ел. Қазақстан Ресей мен Қытай сияқты ең басым және мықты екі елдің арасында орналасқан. Бұл екі ел де үлкен әскери күшке ие, соның ішінде жаппай қырып-жою қаруы жатады. Бұл сыртқы және ішкі мүдделерге жауап беру үшін дана және икемді сыртқы саясат пен қауіпсіздік саясатының болуы өте маңызды. Қазақстан әлемнің барлық елдерімен, батыс пен шығысқа бөлінбей, көпвекторлы сыртқы саясат жүргізуге ниетті. Қазақстан Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымына 1992 жылы 15 мамырда мүше болып кірді. Алайда, бұл келісім Қазақстанға пайда әкелді ме және оның мәлімделген мақсаттарына тиімді қызмет етті ме? Бұл мақалада осы келісімнің ратификацияланғанына қарамастан, Қазақстанның әлі де қауіп-қатер қауіпі мүмкіндігі айқындалады. Бұл тақырып қазіргі уақытта зерттеу үшін өзекті және маңызды, өйткені ол Қазақстанның болашақта тұрақты және қауіпсіз дамуы үшін қажет.

Қазақстанның қауіпсіздігіне төнетін қауіп туралы айта отырып, Орта Азияның барлық мемлекеттерінің ішінде оның тұрақты саяси-әлеуметтік жүйесі және экстремизмге қарсы тұру үшін жеткілікті күшті армиясы мен арнайы қызметтері бар екенін бірден айта кетейік. Бірақ бұл жерде де жихадизмнің ықпалы артып келеді. Сондай-ақ, салафит метросының қызметінен басқа, экстремистік және террористік топтарды құрудағы жаңа үрдіс ұйғыр сепаратистік ұйымдарының қызметі болды, олардың көпшілігі халықаралық ислам экстремизмімен байланысты [1, 7-12 б.]. Қазақстанның Еуразиялық интеграциялық құрылымдарға қатысуы бірыңғай қорғаныс кеңістігін құру және ұжымдық әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі күш-жігерді шоғырландыру қажеттілігін негізге ала отырып, "ҰҚШҰ-ға мүше мемлекеттермен әскери және әскери-техникалық ынтымақтастық саласындағы нормативтік құқықтық базаны" қалыптастыруды халықаралық әскери ынтымақтастықтың басым бағыттары ретінде айқындайтын республиканың әскери доктринасында көрініс тапты, сондай-ақ ҰҚШҰ күштері мен құралдарын одан әрі дамыту" және "ортақ әскери-саяси мүдделер негізінде ШЫҰ шеңберінде стратегиялық әріптестікті тереңдету" бағыттары бойынша бірлескен іс-шаралар өткізілді [2].

Ұлттық қауіпсіздік әдетте стратегиямен, сыртқы саясатпен және қауіпсіздік саясатымен айналысады. Ұлттық қауіпсіздік стратегиясына сәйкес, ол екі негізгі бөліктен тұрады-визионерлік және практикалық. Біріншісі қауіпсіздікті арттыру мақсатында ел мен инфрақұрылымды біріктіре отырып, болашақтың перспективалы құрылысына бағытталған; екіншісі-ағымдағы және ықтимал қауіп-қатерлерге негізделген. Президент Назарбаев аумақтық тұтастық пен тәуелсіздікті нығайту, әріптес елдермен достық қарым-қатынастарды сақтау жөніндегі стратегияның негізгі бағыттарын айқындады. Қазақстан үшін кооперация мен экономиканы интеграциялау арқылы қуатты армия құру аса маңызды [3, 151 б.]. Аймақтық билік-бұл ұлттық қауіпсіздік бағыттарына және әскери одақтың қатысуы мен ықпалына үлкен әсер ететін тағы бір санат. Ресейлік оқытушы, саяси ғылымдар кандидаты Никитина Юлия Александровна Еуразиядағы регионализмнің қауіпсіздігін теориялық

тұрғыдан түсіндіру қиын екенін зерттеді, ҰҚШҰ Батыс тәжірибесіне негізделгенін айқындады [4,41 б.]. Бузан мен Уэйвердің "үлкен регионализмнің" теориясы бұрынғы КСРО мемлекеттері арасындағы қауіпсіздік одағын ішінара түсіндіре алды, жалпы ТМД елдерімен іс күрделі және оны теориямен толық түсіндіруге болмайтынын жазды. Сонымен қатар, Никитина Ю.А ҰҚШҰ-ға өңірліктің түрлі теорияларының көмегімен талдау жасап, ҰҚШҰ жақсы және толыққанды дамыған өңірлік институт емес деген қорытындыға келді. Мысалы, ол "гегемониялық тұрақтылық теориясын" аймақтық гегемонияның басты мақсатымен салыстырды, іс жүзінде керісінше, ал Ресей аймақ аясында ұжымдық емес, халықаралық деңгейде жеке әрекет етуді жөн көреді. Автор атап өткендей, ҰҚШҰ-ның сәтсіздігі "өміршең ақпаратпен және оның өзін-өзі орналастыру стратегиясымен" анықталады.

Саяси элиталар мен көшбасшылар да негізгі рөл атқарады және ҰҚШҰ қызметінің интеграциялық және бағыттаушы процестеріне әсер етеді. Ресей халықаралық деңгейге қарағанда аймақтық деңгейде ынтымақтастық жасау жақсы екенін түсінеді. ШЫҰ мен ҰҚШҰ өз мүдделерін ұстану және АҚШ сияқты өңір үшін сыртқы мүдделерді теңдестіру үшін үстем мемлекеттердің (Ресей мен Қытай) құралдары ретінде ойластырылған болатын. Автор Ресей, Қытай және Орталық Азия елдері басқа бағыттар бойынша ынтымақтасқанына қарамастан, "ағымдағы трансөңірлік қауіпсіздік кешені" кезеңінде екенін мәлімдейді. Автор Барри Бузанның "қауіпсіздік кешеніне" назар аударды, ал елдер қауіпсіздікке тікелей алаңдайды және бөлек әрекет ете алмайды. Олардың барлығы саяси жүйелер тұрғысынан ұқсас бірнеше қызығушылық топтарына ие және персоналистік режимдермен басқарылады, байланыстары әлсіз болып табылады [5,203 б.].

Кожиров Бауыржанның ғылыми еңбегінде Қазақстандық геосаясат шешімді жеке-дара қабылдауға рұқсат етілмеген жерде тұр деп айтылған. Ресей, Қытай және АҚШ өз шешімін ШЫҰ, ҰҚШҰ және НАТО сияқты түрлі желілер арқылы ілгерілетуде. Мұнда біз әртүрлі қауіпсіздік жүйелерін қолдана отырып, ұзақ мерзімді қызығушылыққа негізделген көп векторлы саясаттың іздерін таба аламыз. Қазақстан Ресейдің ҰҚШҰ-ны өңірдегі өзінің әскери-стратегиялық мүдделерін қорғау құралы ретінде пайдаланатынын түсінеді. ҰҚШҰ екі жақты көзқарасқа ие: біріншіден, "әскери қолшатыр", екіншіден, оңтүстік шекараларды қорғаудың басты кепілі. Кожиров ҰҚШҰ басқа бағыттар бойынша Қазақстан қауіпсіздігінің дамуына кедергі болып табылмайды деп мәлімдейді. ҰҚШҰ қызметі толыққанды әскери құрамы, күшті ішкі тәртібі мен уәжі бар әскери-саяси ұйым ретінде толыққанды болуға тиіс. Ешкімге әлсіз және аморфты ҰҚШҰ қажет емес [6, 229 б.].

Ресей, Қытай және АҚШ сияқты халықаралық акторлардың мүдделері қауіпсіздік саясатының қалыптасуына, күш құрылымдарының озық дамуына үлкен әсер етеді. Дмитрий Горенбург (2013 жылғы қаңтар–ақпан) өзінің зерттеуінде Ресейдің екі негізгі қызығушылығы бар екенін айтты: 1) аймақтық тұрақтылық (ядролық профилактика, шекаралық бақылау және исламизммен, экстремизммен және есірткі трафигімен күрес). 2) Энергетикалық секторда және құбыр көлігінде өзінің ықпалын сақтау, Орталық Азияда орыстарды қолдау, сондай-ақ тілді ілгерілету, ҰҚШҰ және Еуразиялық экономикалық қоғамдастық шеңберінде өңірлік интеграцияны сақтау болып табылады. АҚШ мүдделеріне мыналар кіреді: Орталық Азия аймағындағы ықпалды бақылау үшін әлеуметтік аспектілер (адам құқықтары және демократияны ілгерілету); Орталық Азиядағы энергетикалық ресурстарға қол жеткізу үшін аймақтағы тұрақтылық. Автор Ресей мен АҚШ-тың Орталық Азия аймағында тұрақтылықты сақтауда және энергия экспортын сақтауда өзара мүдделері бар екенін баса айтады. Қауіпсіздік мәселесі жалпы қауіп-қатерлермен күресу және одан пайда алу үшін ҰҚШҰ және НАТО-мен ынтымақтастықты қамтиды.

Жалпы, ҰҚШҰ талқылауында әртүрлі тараптар бар. Негізгі акцент сыртқы саясатты, қауіпсіздік саясатының векторларын және әртүрлі мемлекетаралық одақтарды айқындайтын негізгі факторлар ретінде өңірдегі геосаяси жағдайға, күш пен мүдделерге жасалған. Әскери одақтардың болуы одан әрі дамуға, халықаралық қауіп-қатерлерге қарсы тұруға және әсер ету күші туралы идеяны өзгертуге мүмкіндік береді.

НАТО-ның Қазақстанға деген қызығушылығының көптеген себептері бар.

➤ Біріншіден, Қазақстан Еуразия орталығындағы ел ретінде Ресей, Қытай және ислам әлемі арасында қолайлы географиялық жағдайда тұр, бұл трансұлттық көлік бағыттарын дамыту және әскери-стратегиялық қызмет тұрғысынан да маңызды.

➤ Екіншіден, Қазақстан орасан зор табиғи-ресурстық әлеуетке, оның ішінде әлемдік қоғамдастық аса мүдделі отын-энергетикалық ресурстардың үлкен қорларына ие.

➤ Үшіншіден, Қазақстан Орталық Азиядағы неғұрлым экономикалық және саяси дамыған мемлекет болып табылады, сондықтан бүкіл өңірдің орнықты дамуының осі ретінде әрекет етеді.

➤ Төртіншіден, Қазақстан белсенді әрі тұрақты сыртқы саясат жүргізіп келеді, ал оның көпвекторлы саясаты әртүрлі интеграциялық бастамаларға бағытталған.

➤ Бесіншіден, Қазақстан ҰҚШҰ мен ШЫҰ-да бастамашыл әріптес мемлекет бола отырып және НАТО-мен тығыз серіктестікті дамыта отырып, өңірлік қауіпсіздікті нығайтуға септігін тигізеді.

Бүгінде Қазақстан Альянстың Орталық Азиядағы негізгі әріптесі ретіндегі өңірлік стратегиясында Орталық орын алады. Ұйым басшылығы еліміздің өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз ету және Ауғанстандағы терроризмге қарсы күресте Астананы қолдау жөніндегі күш-жігерін жоғары бағалайды. Ол сондай-ақ Қазақстанның Альянспен ынтымақтастықтың шарттық-құқықтық базасын дамыту және сындарлы қатынастар құру жөніндегі дәйекті бастамаларын жоғары бағалайды. Бірақ әріптестік әлеует тек соншама алысқа бара алады: Батыспен ынтымақтастықты жандандыра отырып, Қазақстан Ресей мен ҰҚШҰ алдындағы өзінің әскери-саяси міндеттемелеріне көлеңке түсірмейді, өзінің басқа мемлекеттермен қарым-қатынастарының рөлін кемітпейді. Соғыс және бейбітшілік туралы репортаждар институтының сарапшылары "Қазақстан өңірдегі Ресей мен НАТО мүдделерінің арасында шебер орын алады" деп санайды [7, 59 б.]. Кейбір сарапшылардың пікірінше, "Қазақстан альянс пен Ресей арасындағы қарым-қатынастарды тегістеу тұрғысынан көпір рөлін атқара алар еді. Мысалы, ол НАТО мен ҰҚШҰ арасындағы ықтимал ынтымақтастықтың оң шешімін табуы мүмкін. Солтүстік Атлантикалық Альянспен ынтымақтастық Қазақстанға өзінің халықаралық қатынастарға ықпал ету деңгейін арттыру үшін үлкен мүмкіндіктер береді [8].

Орта Азия республикаларының ҰҚШҰ және ШЫҰ-мен, екінші жағынан НАТО-мен теңдестірілген ынтымақтастығы ұлттық және өңірлік деңгейлерде тұрақтылықты қамтамасыз етудің стратегиялық оңтайлы және ұтымды тәсілі болып табылатыны анық. ҰҚШҰ, ШЫҰ және НАТО арасындағы қатаң бәсекелестік өңір мемлекеттеріне теріс әсер етуі мүмкін, бұл бақылаудың төмендеуіне; өңір қауіпсіздігіне төнетін сын-тегеуріндер мен қауіп-қатерлердің шиеленісуіне; геосаяси күштердің күрт теңгерімсіздігіне және Орталық Азия елдері арасындағы қайшылықтардың шиеленісуіне алып келуі мүмкін.; олардың экономикалық даму қарқынының және инвестициялық тартымдылығының төмендеуі; өңір мемлекеттерінің сыртқы саясатындағы дезориентация және дағдарыс [9,42 б.].

Бұл ретте Қазақстанда және басқа да Орталық Азия мемлекеттерінде тұрақтылықты қолдау үшін жоғарыда аталған құрылымдар ынтымақтастықта нақты іс-қимыл стратегиясын қалыптастыруы, сондай-ақ олардың арасында қатаң бәсекелестік туындамауын қамтамасыз етуі қажет. Мысалы, Қазақстан ұтымды мемлекет ретінде халықаралық әскери ынтымақтастықта тең тепе-теңдікті сақтайды, осы құрылымдар арасында консультациялар мен ынтымақтастықтың сындарлы диалог алаңын құрудың бастамашысы бола алады, бұл өңірдегі дағдарысты болдырмауға мүмкіндік береді. Жағдайдың одан әрі дамуы, ең алдымен, Орталық Азия мемлекеттерінің халықаралық және өңірлік қауіпсіздік құрылымдарына кірігу деңгейі мен ұлттық мүдделерді ескере отырып, халықаралық мәселелер бойынша шешімдер қабылдауда олардың дербестігін сақтау арасындағы теңгерімді іздестіруге бағытталатын болады.

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанның геосаяси ахуалы мен ішкі акторлардың мүдделеріне қарамастан, ұлттық қауіпсіздік саясаты шеңберінде аумақтық тұтастығы мен егемендігін сақтауы маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Бұдан басқа, Қазақстан Орталық Азия мемлекеттері арасында өзінің көпвекторлы сыртқы саясатын табысты жүргізіп келе жатқанын және бүгінде әріптес елдермен тең құқықты достық қарым-қатынастарды сақтап отырғанын атап өту маңызды. Көпвекторлы сыртқы саясат пен қауіпсіздік саясатының тағы бір аспектісі-ҰҚШҰ және НАТО сияқты әскери одақтардың болуы, олар қауіп-қатерлерге қарсы бейбітшілік пен ұжымдық қауіпсіздікті нығайту сияқты мақсаттарды көздейді.

Алайда, алынған нәтижелер ҰҚШҰ институционалдық әлеуетінің деңгейі төмен екенін және осы екі альянстың өзара іс-қимыл деңгейлері арасында үлкен алшақтық бар екенін, бірақ олардың мүдделерден басқа ортақ мақсаттары мен қауіптері бар екенін көрсетеді. ҰҚШҰ альянсы ОА аймағындағы мемлекетаралық қақтығыстарды реттеуге қатыса алатын бірнеше жағдайлар болды, бірақ ҰҚШҰ-ның ықпал ету тетіктері тиімсіз дамығаны және ішкі қатерлерге қолданыла алмайтыны белгілі болды. Аталған жағдайлардың барлығы ішкі сипатта, бірақ қақтығыстың тамыры сыртқы болып табылатынын және ҰҚШҰ мен НАТО тарапынан тиісті шаралар қолданылмаса, ол одан әрі таралуы мүмкін екенін ескеру маңызды. НАТО Орталық Азиядағы геосаяси жағдайды ескере отырып, өзінің стратегиялық тұжырымдамасын қайта қарауы керек, ҰҚШҰ өзінің саясаты мен ықпал ету тетіктерін қайта қарап, толыққанды болуы керек. Қазіргі уақытта қауіп-қатерлер барлық елдер үшін бірдей қауіпті, демек, әскери одақтар ынтымақтасуы керек-жалпы қауіп-қатерлерге қарсы тұру керек, әйтпесе аймақтық шиеленіс күшейе түседі.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Гусев Л.Ю. Безопасность в странах Центральной Азии – проблемы и вызовы // Современные евразийские исследования. – 2016. - . 3 - С. 7-12.
2. Қазақстан Республикасының әскери доктринасы [URL: http://militarykz.ucoz.org/index/voennaja_doktrina_kazakhstan/0-47]
3. Қасенова Н. Қазақстанның Ұлттық қауіпсіздігі: тұжырымдамалық және жедел аспектілер // Орталық Азияға Шолу. – 2005. – №24 (2). – Б. 151-164.
4. Nikitina Y. The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass. Problems of Post-Communism. – 2012. – №59(3). – P. 41-52.
5. Jackson N. J. Trans-Regional Security Organisations and Statist Multilateralism in Eurasia. Europe-Asia Studies. – 2014. – №66(2). – P. 181-203.
6. Kozhurov B. CSTO, SCO AND NATO IN A SYSTEM OF REGIONAL SECURITY ORIENTAL STUDIES IN ALTAI. – 2015. -7(2412-5563). - P. 225-229.
7. Лаумулин М.Т., Шетелдік саясаттану және әлемдік геосаясаттағы Орталық Азия, Т. II: АҚШ-тың қазіргі кезеңдегі сыртқы саясаты мен стратегиясы және Орталық Азия, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты - Алматы. – 2006. –Б.178.
8. Чеботарева А., Кең шеңбер НАТО-ның Рига саммитінің қорытындысы бойынша // Эксперт Қазақстан. – 2006, 18 желтоқсан.
9. SHAYMERGENOV T., BIEKENOV M. CENTRAL ASIA AND THE CAUCASUS// KAZAKHSTAN AND NATO: EVALUATION OF COOPERATION. Volume 11 Issue 1. - 2010.–P.35-51.

**НЕЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРУЮЩИХ ИНСТИТУТОВ В РЕШЕНИИ
ВОДНЫХ ВОПРОСОВ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

Зипатолла Ш.К., м.ғ.н., преподаватель

Смагулова Г.М., к.и.н., ассоциированный профессор

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова

г. Караганда, Казахстан

Введение

В настоящее время в мире существует 276 трансграничных рек, пересекающих политические границы двух или более государств, которые покрывают 46% поверхности земного шара и от которых зависит жизнь 40% населения земли [1]. В отношении 2/3 данных речных бассейнов, включая Амударью и Сырдарью, отсутствуют соглашения о совместном использовании их водных ресурсов, что является показателем проблематичности водного взаимодействия в мире [2].

В Центрально-азиатском регионе, включающем в себя пять независимых государств (Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Туркменистан и Таджикистан), Амударья и Сырдарья являются крупнейшими трансграничными реками [3]. Первая протекает через территорию Таджикистана, Афганистана, Туркменистана и Узбекистана и является самой крупной в Центральной Азии с точки зрения объема воды. Вторая проходит через территорию Кыргызстана, Узбекистана и Казахстана и является самой длинной рекой в регионе [4]. Вода этих двух крупнейших трансграничных рек берет своё начало в странах, расположенных вверх по течению. Около 80% объема водных ресурсов Амударьи формируется на территории Таджикистана [5], а 73% воды Сырдарьи на территории Кыргызстана [3]. Обе реки впадают в Аральское море и питают 90% объема её воды [6].

Советский период

В период Советского Союза реки в Центрально-азиатском регионе регулировались согласно границам своих речных бассейнов, а разделение между странами в регионе было лишь административным [7], что позволяло использовать реки в соответствии с интересами всего Советского Союза [8]. Министерство мелиорации и водного хозяйства, расположенное в Москве было единственным органом, ответственным за распределение и использование воды в СССР [3][7][9], поэтому эксплуатация Амударьи и Сырдарьи не регулировалась административными границами центрально-азиатских республик [3].

Советский Союз контролировал водные ресурсы в регионе, основываясь на «гидравлическом уклоне», преследовавшем две основные задачи: увеличение объемов сельскохозяйственной продукции и электроэнергии за счет обширного орошения земель и строительства гидроэлектростанций в регионе. С этой целью на территории нынешних стран «верховья» (Таджикистан и Кыргызстан) были